

РЕЦЕНЗИЯ

на представените трудове за участие в конкурс
за академичната длъжност ПРОФЕСОР,
обявен от ЮЗУ „Неофит Рилски” в ДВ., бр. 40 от 29 май 2012 г. в
професионално направление 2.1 Филология (български език –
лексикография и ономастика)

Рецензент: Проф. д-р Елка Мирчева

Кандидат: Доц. д-р Драгомир Ганчев Лалчев

Драгомир Лалчев завършва специалност *българска филология* във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” през 1973 г. За кратко време (1976-1977 г.) е уредник на сп. *Български език*, а от 1977 до 1994 г. е научен сътрудник в Секцията за българска лексикология и лексикография към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин”. През 1987 г. придобива образователната и научна степен „доктор по филология” за дисертационния си труд *Местните имена в Тополовградско (Сакарски регион)*. Първата хабилитация на д-р Лалчев е през 1995 г., когато придобива научното звание *доцент* в ЮЗУ „Неофит Рилски”. През 1996 г. основава към Катедрата по български език самостоятелно научно звено, наречено *Лаборатория за лингвистична демография на Балканите* и е негов ръководител вече 16 г.

Доц. д-р Др. Лалчев се занимава активно с преподавателска дейност повече от 20 г., а от 17 г. е на постоянен трудов договор в ЮЗУ. В периода 1991-2012 г. е водил 7 академични курса в различни области на българското езикознание: историческа етнолингвистика, практически курс по езиково и техническо редактиране, българска ономастика, писмена и говорна култура, съвременен български език – морфология, лексикология и лексикография, водил е обучение по български език на полски студенти по програмата ЕРАЗЪМ. През 2004-2005 г. е бил преподавател по български език и литература в Измаилския държавен хуманитарен университет, Одеска област, Украйна. Големият му принос към ЮЗУ и Катедрата по български език е създадената от него *Лаборатория* и ново научно направление – *балканска ономастика*.

В конкурса за академичната длъжност *професор*, за която е единствен кандидат, доц. д-р Др. Лалчев участва с 4 монографии – *Исторически обекти и лингвистична хронология на исихазма в Източна Тракия*, която след рецензиране, обсъждане и гласуване с решение на Катедрата по български език е призната за хабилитационен труд; *Местните имена в*

Тополовградско (Сакарски регион), която представлява разширен вариант на докторската му дисертация; *Праславянски императивни модели potina composita в балканската топонимна система* (ръкопис). Поради обема си от 130 с., сред монографиите е посочен и авторският дял речникови статии от Т. 11 на *Речник на българския език*. Кандидатът се представя и с 3 студии – едната в съавторство. Като студии са посочени участията на доц. Лалчев в Т. 10 и Т. 12 на РБЕ. Към тези по-обемни трудове се добавят още 15 научни статии (3 от тях по темата на хабилизационния труд, 3 в съавторство и 2 под печат), както и 5 рецензии, внушителна редакторска и организационна дейност, списък на забелязани цитирания. Изброените научни съчинения са създадени и публикувани след първата хабилизация на доц. Лалчев. Вън от всякакво съмнение е, че именно научната продукция в този период е необходимото условие за покриването на критериите за придобиване на академичната длъжност *професор*, но от друга страна това придобиване става по съвкупност и кандидатът щеше само да спечели, ако беше събрал на едно място цялото си научно творчество и беше обобщил дейността си.

Научната кариера на доц. Др. Лалчев започва в Секцията за лексикология и лексикография към ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“. Годишните работи върху създаването на *Речник на българския език* в единствения професионален и световно признат лексикографски център в нашата страна превръщат кандидата в опитен лексиколог и лексикограф с трайни интереси и постижения в тази област, а авторските му речникови статии продължават до т. 12 на многотомния труд. Заедно с тези свои професионални занимания Лалчев се впуска и в едно друго изследователско поле – българската ономастика и успешно съчетава речниковата работа с разработката на дисертационния си труд за топонимията на Тополовградско, а работата с ономастичния материал естествено открива още едно поле за проучвания – етимологията.

Повратен момент в творческото развитие на доц. Лалчев е спечеленият през 2006 г. от ръководената от него *Лаборатория* проект *Културно-исторически паметници от Античността и Средновековието в Странджа и Одринска Тракия*. Обилният материал, събран на терен, намира място в хабилизационния му труд *Исторически обекти и лингвистична хронология на исихазма в Източна Тракия*.

На това монографично изследване ще се спра по-подробно в по-нататъшното изложение.

Книгата *Местните имена в Тополовградско (Сакарски регион)* няма да разглеждам подробно, тъй като тя е получила своята компетентна оценка при защитаването ѝ като докторска дисертация. Непременно искам да подчертая обаче, че оценявам високо нейното осъвременяване и публикуване, за което принос има както кандидатът, така и проектът *Тезаурус на българската топонимия – неизчерпаем източник на информация за културно-историческо минало и народностна идентичност*, разработван във ВТУ. За научната общност у нас и в чужбина *Местните имена в Тополовградско* започва своя живот през 2012 г. Набраният материал е обобщен във вид на *Етимологичен речник на местните имена* от този регион.

Трайният интерес на кандидата към изследване на българската топонимия продължава с изследвания на материал от Босилеградско, Благоевградско, на които са посветени самостоятелни научни разработки. Специално искам да открия изследването на Лалчев, посветено на убедителната „десакрализацията” на *Сакрализирани субстратни ороними и хидроними в древната траксийска митология*.

Авторските дялове на доц. д-р Лалчев в РБЕ (Т. 10, 11, 12) по мое мнение би трябвало да се разглеждат заедно. От общо повече от 1020 с., с които кандидатът се представя в конкурса, трите тома на РБЕ заемат 212 с. или 1/5 от общия обем. Подробната оценка на лексикографската работа на д-р Лалчев със сигурност ще намери място в рецензиите и становищата на тесните специалисти в областта на съвременната българска лексикография. Като човек със скромни опит в речниковото дело, искам да подчертая, че съм категорично против подценяването на труда на лексикографа и свеждането му единствено до следването на утвърдена отдавна във времето концепция и до механично попълване на предварително зададен образец. Лексикографската работа е преди всичко творчески труд - сложен, трудоемък и неблагодарен, който отнема много време и сили и за съжаление по правило се споменава като „други дейности” в подобни рецензии. За мене авторските дялове на Др. Лалчев от РБЕ са равни на монографичен труд.

Доц. Лалчев представя в конкурса като хабилитационен труд монографията *Исторически обекти и лингвистична хронология на исихазма в Източна Тракия. Актуализиран опит за локализация на Синаитовия манастир от XIV в. въз основа на житийната топонимия и крепостна система в Източна Тракия. Част I*, 294 с. Разработката е плод

на многогодишни изследователски усилия и е осъществена в рамките на интердисциплинарния проект *Културно-исторически паметници от Античността и Средновековието в Странджа и Одринска Тракия*. Пристрастията на кандидата към занимания в областта на топонимията този път са обърнати назад, към Българското средновековие, към противоречивия XIV в., към византийския исихазъм и българската му рецепция, както и към нищожните останки от светите места в Източна Тракия, обитавани от парорийските анахорети. Замисълът на автора далеч надхвърля по обхвата си тясно лингвистичните занимания. Неговата цел не е само събиране на оними и изследване на тяхната етимология. Той е силно привлечен от обезбългарената и напълно неизследвана Източна Тракия, от непроучените трудно достъпни части на Южна Странджа и възможността в тях да бъдат открити следи от живота и книжовната дейност на исихастите. Променените политически условия в последните десетилетия създават възможност за изследвания на терен в Р Турция и така започната още от Иречек, Шкорпил, а по-късно от Златарски, Милетич, Дуйчев, Аянов, Филов, събирателска работа, е продължена от д-р Лалчев. Дългите години, в които тази територия е била напълно недостъпна за посещение, липсата на целенасочени изследвания тези древни земи от страна на български, а и от страна на турски учени, поставят автора на изследването в позиция едновременно на пътешественик, откривател, археолог, лингвист, а често изискват умения и на спелеолог и алпинист. Всичко това прави книгата определено необичайно научно съчинение, едно пътешествие из „ничия земя”, в което историческите сведения се преплитат с лични впечатления, свидетелства на информатори, конкретни подробни описания на многобройни географски и археологически обекти. И всичко това е пречупено през призмата на исихазма и търсенето на конкретните обекти, свързани с него по тези земи. За мен с тези описания и сведения, с отворения си характер и заявката за бъдещи проучвания, с набелязаните многобройни проблеми, които не получават еднозначно решение, трудът на доц. Лалчев в голяма степен напомня „Очерк путешествия по Европейской Турции” на Виктор Григорович.

В основата на изследването е лингвистичният анализ на средновековна топонимия, извлечена от Житието на Григорий Синаит, Житието на Теодосий Търновски, Житието на Ромил Видински, както и от Похвалното слово за Патриарх Евтимий на Григорий Цамблак. Целият този анализ е

свързан с най-важните за монографичното изследване цели – локализацията на Синаитовия манастир в Парория, както и търсенето на отговора на въпроса къде се е намирал книжовният център, създаден от Теодосий Търновски в Кефаларево. Намирам напълно правилно от методологическа гледна точка и ползотворно като конкретни резултати използването на обилния фактологически материал от посочените произведения като своеобразен пътеводител, който води д-р Лалчев из турската част на Странджа – Лозенградско, Визенско, Бунархисарско.

Поставената цел в началото на 21 в. на територията на днешна Източна Тракия да се търси потвърждение и да се възстанови картината на събития от XIV в., естествено, изисква тя да бъде поставена в историческия контекст на епохата. В този смисъл приемам като необходима част от разработката частта, посветена на *Кратка хронология на славяно-византийския исихазъм през XIV в.*, въпреки подчертано емоционалния прочит на историческите факти, доста широкото представяне на чисто теологически проблеми, както и малко „по средновековному” отрицателното отношение към варлаамитството, кръстоносните походи или западноевропейските рицари.

Особено важна за разработката е обемната глава, посветена на *Опитите за локализиране на Парория в научната литература*. Това е възлов въпрос, който пронизва цялото научно съчинение. Не само по отношение на Парория обаче, а и по отношение на преобладаващата част от топонимите, извлечени от средновековните житийни текстове, доц. Лалчев се сблъсква с обезкуражаващо количество неизвестни. Изминалите 100 г. от насилственото депортиране на коренното българско население от Източна Тракия, населването ѝ с турски преселници, целенасоченото преименуване на топоними, липсата на информатори, които да съхраняват родова памет за местата, които обитават, поставят изследователя в незавидно положение. Въпреки това авторът прави съществени открития. Досегашните опити за локализация на Парория в науката са многобройни. Аргументираната критика на Лалчев на всяка от досегашните хипотези, както и открития от автора пещерен манастирски комплекс при с. Койва, Лозенградско, заедно с отшелническата килия при р. Манастир дере и средновековния комплекс Кале тепе, разгледани в непрекъсната съпоставка с Житието на Ромил Видински и Житието на Григорий Синаит, за мен са много убедителни и добра основа за по-нататъшни проучвания на терен.

Находчива идея на автора е *Съпоставителното изследване на агиографските данни с особеностите на терения релеф около манастира*. Избрани са 9 момента, които са разгледани като: 1. Литературни данни и 2. Теренни наблюдения. Тази част от разработката показва умението на изследователя да съчетае историческите данни, материалните останки от, бихме я нарекли днес, инфраструктурата на тези земи (прокараните от римляните пътища), които от древни времена прорязват недостъпните части на Странджа, със запазените в агиографските извори данни. Изводите са убедителни и са в полза на защитаваната от автора хипотеза за това къде е мястото на легендарната Парория.

Съществен дял от монографията е посветена на *Лингвистичния анализ на житийната хронология от XIV в.* – това са множество топоними, извлечени от житията на Григорий Синаит, Теодосий Търновски, Ромил Видински. Отделните самостоятелни разработки, посветени на *Парория, Катакекриомени, Месомилеони, Скопелос, Позово, Загоре, Странджа, Мокрое, Рибное езеро, Кефаларево*, съдържат обширна информация, критичен преглед на съществуващите досега хипотези, етимологичен анализ, както и ясно заявен, собствено авторски опит за локализация. Сред тези малки етимологични и културно-исторически етюди искам да отбележа убедителната трактовка на *Месомилеон*, локализацията на *Загоре*, както и начина, по който е поставен въпросът за ситуирането на топонима *Мокрое*, както и това дали *Рибное езеро* е легенда или реално е съществувал географски обект. Оскъдните данни, недостатъчната надеждност на информацията на съвременните осведомители е компенсирана с обилен културно-исторически материал, лични наблюдения и убедителен етимологичен анализ. Сред тези основополагащи за изследването местни имена ми се иска да открия смелата разработка и предположения по отношение на топонима *Странджа* и „разбира се, да подчертая голямата важност на направената локализация на основаната от Теодосий Търновски обител в Кефаларево. След серия от взаимно изключващи се предположения обобщеният и подкрепен от нови данни материал в монографията на доц. Лалчев убедително затвърждава направените преди това в научната литература предположения, че това не е близкото до Търново селище Килифарево. Объркването е резултат на ономастична паронимия. Несъществуващото днес Кефаларево е била обособена обител извън исихасткия манастир на

Григорий Синаит, която се е намирала в припланинската част на Странджа, близо до път, който я е свързвал с манастирите в Несебър и с епикерниевите манастири около Сливен. Убедителните доводи са особено важни за палеославистиката, която все още се пита къде е била Парория, с кои книжовни средища е била свързана, откъде са дошли и къде са отишли парорийските ръкописи. Очертаните в проучването важни пътища, които свързват книжовните средища през XIV в. – връзките на Парория със сливенските манастири, с Атон, Цариград, Несебър, Созопол, Емона несъмнено са от особено значение и принос към познанието ни за развитието на Второто българско царство, за книжовната българска банка, съхранявана на Атон, за огромния тласък към възстановяването на книжовността в българските земи по времето на Асеневци и за Втория златен век по времето на цар Иван Александър. Интерес за палеославистиката представляват страниците, отделени на *Парорийското ръкописно наследство в контекста на Търновската книжовна школа*, както и, за съжаление, изгубените днес *Ръкописи, открити в село Корията, Лозенградско*, както и собствения авторски *Етимологичен прочит на лексемата непослух и и антропонима Грубадин* от многократно изследваните приписки в ръкопис Хлуд. 237 от 1340-1350 г. Както в цялата книга, и тук локализацията на топонимите върви ръка за ръка с етимологичния анализ. Ще се ограничи само с няколко сполучливи попадения и ще посоча например идентификацията на *страны жлябские* от Житието на Теодосий Търновски, етимологизирането на топонима *Сливенъ* или на антропонима *Грубадин*, който пише в заградската кула.

Във връзка с етимологичния анализ на топонима *Кефаларево* бих искала да посоча труда на Иван Билярски *Институциите на Средновековна България* и това, че *кефалия* е длъжност от провинциалната администрация, която се оформя през XIII в., не е владетелски титул, а наименование на служител. В този смисъл е и въпросът ми и дали наименованието на една длъжност е в състояние да бъде етимон при образуването на топоним. За мен под въпрос стои и правилността на извеждането на топонима *Кефаларево* от **кефаларий* „главен надзорник на кефалиите“. Въпреки редица справедливи критични бележки към предходни изследвания *юнак непослоух* от приписката в Хлуд. 237 според мен продължава да крие загадки.

Хабилитационният труд на доц. Лалчев е много интересно съчинение. Проучена е огромна литература в различни области на хуманитарното

знание. Отвореният характер на разработката, множеството поставени въпроси отварят възможност за бъдещи интердисциплинарни изследвания. По темата на това съчинение са и 3 от представените научни статии, между които се откроява *Новооткритият писмен паметник при крепостта Хераклея край с. Раклица, Лозенградско*.

Трудът на Др. Лалчев *Праславянски императивни модели nomina composita в балканската топонимна система* (ръкопис) е замислен като етимологично и етнолингвистично изследване на тази категория в областта на географските имена. Обект на изследване са географски имена, образувани от глаголен императив + съществително име. Проблемът занимава автора в продължения на две десетилетия. По тази тема е и една от представените научни статии. Събран е огромен материал (1700 основни императивни форми и около 30 производни), които са разработени във вид на *Етимологичен речник на композитните топоними*. С това представяне е осъществена една от поставените в увода задачи – етимологичното изследване. Другата цел – етнолингвистичното изследване според мене предстои да бъде развита и съобразена с основните за антропологическата лингвистика трудове на Б.Уорф и Е. Сапир. Материалът, събран от кандидата, дава добра основа за изясняване на т. нар. картина на света в миросгледа на населението, населяващо Балканите, в частност на българската картина на света, отразена в тези специфични и понякога твърде странни именування на обекти от заобикалящия свят. В този смисъл смятам, че разработката има по-скоро работен вид. Без да съм изкушена по какъвто и да било начин в работа с топонимен материал, бих отбелязала, че наред с множество сполучливи находки в етимологизуването (напр. на *Буди-маи*), пред мен стои въпросът дали при пълно формално изравняване на императива с презентната форма на глагола в *Бучи-вир*, *Бучи-дол*, *Бучи-река*, както и олицетворяването на заобикалящия свят в традиционната култура, има императив, и дали тези топоними са равни на Чуйглас или Чуйпетел. Като цяло интерпретацията на събрания материал е голямо предизвикателство. Разработката се нуждае от изчистването на някои недоразумения от чисто културно-исторически характер, като напр. *Вари-пататес* на о-в Корфу и обяснението на появата на топонима като славяногръцки хибрид, създаден в контактна зона на бинигвизъм през VII-VIII в. с оглед на това, че картофите са пренесени в Европа в края на XV и XVI в.

Прегледът и оценката на материалите, с които доц. д-р Драгомир Лалчев участва в конкурса за *професор* по български език – лексикография и ономастика в ЮЗУ „Неофит Рилски” показва, че те отговарят на всички изисквания за заемане на тази академична длъжност. Лалчев е завършен учен със забележимо присъствие и солидни приноси във важни области на лексикологията и лексикографията, българската ономастика, както и филологическа медиевистика. Заедно с това той има опит в управлението на научни дейности, участие в научни проекти и дългогодишен опит като преподавател на многобройни студенти българисти и слависти. Висока оценка заслужава впечатляващия брой подготвени дипломанти, както и способността му да привлече млади колеги от Катедрата и да създаде екип. Според представената справка, в Катедрата по български език на ЮЗУ „Неофит Рилски” има необходимата преподавателска натовареност за заемане на академичната длъжност *професор* по български език – лексикография и ономастика.

Всичко това ми дава основание убедено да препоръчам на членовете на научното жури да гласуват положително за присъждане на доц. д-р Драгомир Ганчев Лалчев на академичната длъжност *професор*.

Член на научното жури:

Проф. д-р Елка Мирчева